

Onderzoek naar verband tussen de Nassau-oogtegels en de vierkante oogtegels

I: Nassau oogtegels

Breda's Museum;
kruisvorm (geel) en stervorm (blauw);
tegels samengesteld uit fragmenten en plaaster; 27 x 27 cm

II: Oogtegel in Gemeentemuseum, Den Haag.

Inv. nr. OCN 66-1942
Collectie Frans Claes geveild in 1930 > collectie Achterbergh;
in 1942 aangekocht door het Gemeentemuseum, Den Haag
Bte 140 mm, Hte 139 mm, Dte 19/18 mm
Zeer gave vorm en trek; niet met de vrije hand getrokken.
Perfekte symmetrie:
- overhoeks binnen het vierkant,
- horizontaal en vertikaal binnen de holle lobben,
- de lijnen van het vierkant liggen in elkaars verlengde.

Quid tweede tegel?

Hypothese:

Indien de oogtegel uit Gemeentemuseum Den Haag deel heeft uitgemaakt van een groter vlak met dit type decor moet een tweede exemplaar bestaan hebben, zodat bij het samen leggen van meerdere tegels:

- in de tegelhoeken een correcte oogvorm ontstaat, afwisselend linker en rechter oog, en
- een correcte kleuraansluiting ontstaat voor de invulling van de blauwe en bruine¹ hoeken.

Doordat bij het in vieren delen van het oog vier kwartogen ontstaan met elk een verschillende vorm, kan hetzelfde ontwerp niet meermaals naast elkaar worden gelegd, zoals dit wel het geval is bij heel wat klassieke Antwerpse ornamenttegels die in de vier hoeken een identiek ornament hebben.

Werkhypothese

- het gelobde vierkant (of vierpasvariant) is niet met de vrije hand aangebracht, maar met een sjabloon/karton of spons
- het oog in het midden van de tegel is met de vrije hand geschilderd; hoogstens zijn met de spons enkele punten voor positionering uitgezet,
- idem dito voor de kwartogen.

---

¹ bruin of oker

Opeenvolgende fases (stappen) bij het schilderen van dit decor:

1. laag tinglazuur 'gegeven' op het hele oppervlak van de biscuittegel
2. drie treklijnen van het gelobde vierkant + contouren van de kwartogen aangebracht met de sjabloon/spons
3. schilderen van de ogen: het centrale oog en de vier kwartogen in de hoeken
4. inkleuren van het gele vlak, de blauwe en de bruine hoeken

Het is dus in fase drie dat de richting van het centrale oog bepaald wordt, alsook welk kwartoog waar geplaatst wordt.

Van het centrale oog moeten er twee varianten bestaan: linker oog en rechter oog die telkens naar elkaar toekijken.

Willen we de ogen op de hoeken ook per paar naar elkaar laten toezien, dan moeten er 8 verschillende kwartogen bestaan.

² Linker menselijk oog

1.LBslaap Bovenkant, zijde van de slaap	2.LBneus Bovenkant, zijde van de neus
3.LOslaap Onderkant, zijde van de slaap	4.LOneus Onderkant, zijde van de neus

N
E
U
S

Rechter menselijk oog

5.RBneus Bovenkant, zijde van de neus	6.RBslaap Bovenkant, zijde van de slaap
7.ROneus Onderkant, zijde van de neus	8.ROslaap Onderkant, zijde van de slaap

LB=linksboven; RB= rechtsboven; LO=linksonder; RO=rechtsonder

Vertikaal gezien ligt een deel van het oog aan de kant van de slaap, het andere deel aan de kant van de neus.

Het linker oog bestaat dus uit de delen 1,2,3,4; het rechter oog uit de delen 5,6,7,8.

Welke kwartogen zien we op de tegel uit Den Haag?

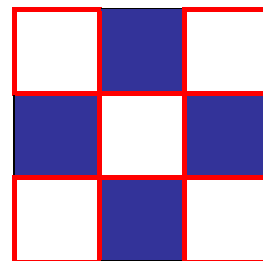
En welke kwartogen moeten hierop aansluiten?

De configuratie van de tegel uit Den Haag is aangeduid in het rood omrand vierkant. Dit noemen we Model 1.

Ingevolge het oogschema hierboven moeten in de aanliggende hoeken kwartoogvormen staan zoals aangegeven met de cijfers rondom het rode kader.

1.	2.	5.	6.
3.	4.LOneus	7.ROneus	8.
Model 1			
5.	6.RBslaap	1.LBslaap	2.
7.	8.	3.	4.

Aan de vier hoekpunten van de rode tegel kan dezelfde tegel (Model 1) geplaatst worden.

Blijft de configuratie van de blauw ingekleurde tegel, op de Hz en de Vk as, te bepalen.

² Linker en rechter oog worden bepaald zoals op het menselijk gelaat. De tegel wordt beschouwd als een spiegelbeeld van het menselijk oog.

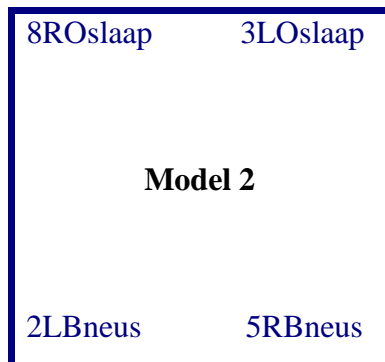
De blauw ingekleurde tegels moeten aansluiten op het overeenkomstig kwartoognummer van de rode tegel, zoals aangegeven in het oogschema hierboven.

4	7	8	3	4	7	8	3	4	7
6	1	2	5	6	1	2	5	6	1
8	3	4	7	8	3	4	7	8	3
2	5	6	1	2	5	6	1	2	5
4	7	8	3	4	7	8	3	4	7
6	1	2	5	6	1	2	5	6	1
8	3	4	7	8	3	4	7	8	3
2	5	6	1	2	5	6	1	2	5
4	7	8	3	4	7	8	3	4	7
6	1	2	5	6	1	2	5	6	1

Horizontaal moet de 4 aansluiten op de 3, de 7 op de 8, de 6 op de 5, de 1 op de 2.

Vertikaal moet de 4 aansluiten op de 2, de 7 op de 5, de 6 op de 8, de 1 op de 3

Aldus ontstaat een configuratie Model 2:

Er is dus slechts één enkel tweede decortype nodig om de vier kwartogen, in een linker en een rechter versie, perfect op elkaar te doen aansluiten in een groter betegeld oppervlak.

Het centrale oog bij Model 1 is een linker oog; Model 2 zal dus een rechter oog gehad hebben.

In de laatste schildersfase (fase 4 hierboven) worden alle hoekvlakken ingekleurd:

- hoeken 1, 2, 3, en 4 in het bruin
- hoeken 5, 6, 7, en 8 in het blauw

Bij Model 1 zijn hoeken 4 en 1 bruin geschilderd (diagonaal schuin links)

Bij Model 2 moeten de hoeken 3 en 2 ook bruin zijn (diagonaal schuin rechts)

Dit betekent dat bij Model 2 de overhoekse inkleuring omgewisseld is t.o.v. Model 1.

Jammer genoeg is van dit Model 2 nooit een tegel of fragment teruggevonden.

Hiernavolgende assemblage geeft een idee van het kleureffect dat wordt bekomen door het afwisselen van blauwe en bruine stervormen tussen de gele kruisvormen.

(de blauw omrande tegels uit voorgaand schema zijn gemaakt door het Model 1 vertikaal te wentelen; richting en samenstelling van de ogen op de tegelhoeken hebben hier geen belang)

De aansluiting van de contouren van de gele kruisvorm op de blauwe en bruine vorm stemt overeen met de aansluiting bij de Nassau tegels: elke vorm heeft zijn eigen witte zoom.

III: Oogtegel in Museum Boijmans van Beuningen, Rotterdam

Inv. nr. A 2701

130 x 130 x 18 mm

Dikte 18 mm (= Den Haag)

Ligging bruine en blauwe hoeken (= Den Haag)

(kleurverschil hoek links boven & rechts onder is een belichtingsfout bij de opname)

Het is een linker oog (= Den Haag)

Scherf doorspekt met rode intrusies en intrusieslierten

Verschillen met oogtegel in Gemeentemuseum Den Haag:

- 13 cm zijde ipv 14 cm
- bijkomende wenkbrauw boven het oog
- bruine schaduwlijn aan onderrand oog
- bruine schaduwstreep aan binnenrand van de vierpasvariant (niet volledig rondom)
- lichtblauw ingekleurde zoom tussen de zomen van de kruis- en stertegels (voorstelling van de mortelvoeg?). Dergelijke blauwe tussenzoom komt op meerdere Antwerpse ornamenttegels met geometrische motieven voor (bv ster- en kruistegel).

IV: fragmenten in Historisch Museum, Rotterdam

		
Inv.nr.751 Dte: 18,2/17,2 Roze homogene scherf	Inv.nr.753 Dte: 19/18,3 Roze homogene scherf	Inv.nr.760 Dte: 18,6/18,4 Scherf met rode intrusieslierten (= Boymans van Beuningen)

Overeenkomsten met Boijmans van Beuningen

- + linker oog (751 & 760)
- + identieke wenkbrauw (751)
- + bruine schaduw onder oog (751 & 760)
- + bruine schaduw binnen vierpasvariant (751 & 760)
- + blauwe schaduwzoom tussen twee witte zomen (751, 753 & 760)
- + scherfkenmerken (enkel bij 760)

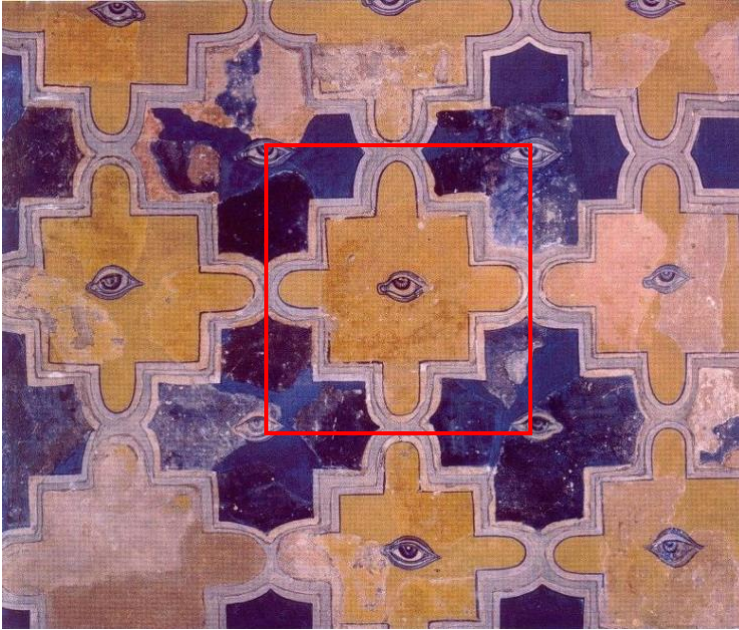
Enkel de plaatsing van de bruine en blauwe hoeken is omgewisseld en geeft aldus een perfecte kleuraansluiting met de hoeken van het Boijmans exemplaar. Maar !!! in deze configuratie zou een rechter oog moeten staan. Hiervoor is (nog) geen verklaring.

V: Verband tussen de Nassau-oogtegels en deze vierkante oogtegels

Veronderstel: het productieatelier wil het decoratieschema, dat ontstaat bij het samenleggen van gele kruistegels en blauwe stertegels - zoals ze in het kasteel van Hendrik III zijn toegepast - overbrengen op een vierkante tegel, om:

- 1) een betegeling op kleinere schaal te realiseren (bv voor een stadspaleis),
- 2) in een tegelformaat (vierkant) dat couranter in gebruik was in het midden van de 16de eeuw, en
- 3) gemakkelijker te produceren en te stapelen in de oven.

Uit de configuratie van het kasteel wordt dan een vierkante tegel gesneden (rood vierkant toegepast op het tableau in de Egmond galerij van de KMA, Breda) die centraal de volledige gele kruistegel bevat. Op de hoeken ontstaan kwartogen van de aanliggende blauwe stertegels.

Resultaat van het uitsnijden is een gele kruistegel van 27 x 27 cm met in de vier hoeken telkens een kwartoog op blauw fond. Hierna wordt:

1. een schaalverkleining tot 14 x 14 cm toegepast (is +/- halvering)
2. een variatie in de inkleuring van de hoeken aangebracht (overhoeks 2 x blauw, 2 x bruin).

Nota: deze kleurwisseling in de hoeken komt op meerdere Antwerpse ornamenttegels voor en gaat meestal gepaard met een verandering van het hoekornament. Ook hier is het hoekornament telkens verschillend (8 verschillende vormen van kwartogen).

De uitgesneden vorm, aldus aangepast, is de configuratie van de tegel uit het Gemeentemuseum.

VI: Ontstaansevolutie

Uit voorgaande analyse zou kunnen volgen dat:

1. de Nassau-oogtegel in gele kruisvorm en blauwe stervorm een ontwerp en bestelling was specifiek voor het kasteel van Hendrik III in Breda, geïnspireerd op ...
2. dit ontwerp nadien door het majolica-atelier is uitgewerkt op een vierkant tegelformaat. Dat slechts één exemplaar van deze configuratie is gekend en de tegel daarenboven gevonden is op het terrein van het atelier Den Zalm in de Kammenstraat te Antwerpen, zou kunnen betekenen dat het een soort proefontwerp was. De complexiteit voor het schilderen van dit decor is mogelijk de reden waarom dit decor op vierkante tegel niet in productie is gegaan (!): twee modellen, 8 vormen van kwartoog, met telkens de correcte invulkleur voor de hoek, en de correcte richting van het centrale oog.
3. Het achterwege laten van de kwartogen, zoals te zien op de tegel en drie fragmenten in Rotterdam, neemt in grote mate de complexiteit van het schilderwerk weg. Één enkele compositie van vierpasvariant met twee overhoekse bruine en twee overhoekse blauwe inkleuringen volstaat als basisontwerp. De Rotterdamse tegel heeft een linker oog. Het aansluitend exemplaar met rechter oog wordt gerealiseerd door het basisontwerp 90° te draaien vooraleer het rechter oog te schilderen. Of nog, naargelang de volgorde van de schilderbewerkingen: twee verschillende ogen te schilderen en de hoekkleur nadien correct invullen.

De sequentie van productie is dan mogelijk:

1. de oogtegels voor de vloer in het kasteel: 1536-1540/1544³;
2. de vierkante oogtegel met kwartogen in de tegelhoeken, als proefontwerp: 1540/1544-1550;
3. de vierkante oogtegel en -fragmenten in de Rotterdamse musea, die mogelijk een realisatie gekend heeft voor een vloertje of een tegelwand in Rotterdam: 1540/1544-1550.

Voortgaand op de beschrijving van Hoyneck van Papendrecht⁴ zouden deze tegels afkomstig kunnen zijn uit afbraak van panden gelegen in het stadsgedeelte dat besloten lag tussen de Raamstraat, Coolvest, Hofstraat en Zandstraat te Rotterdam in de periode 1911-1913.

Gegeven de tapse tegelranden, het ontbreken van enige loopslijtage, de productieperiode, de dikte en het decortype, wordt voor de vierkante oogtegels eerder aan een wandtegeltoepassing gedacht dan aan een toepassing als vloer.

Frans Caignie
11.2008

³ Frans Caignie & Guido van den Eynde, "Majolicavloertegels: een overzicht", in: Over de vloer, met voeten getreden erfgoed, RACM, 2008, p. 83.

⁴ Hoyneck van Papendrecht, De Rotterdamsche Plateel- en Tegelbakkers en hun product 1590-1851, 1920, pp 1-7.